Een veralgemenisering van een formule van Carnot

DICK KLINGENS (e-mailadres: *dklingens@gmail.com*)

1. De stelling van Reim

Om verderop in dit artikel (paragraaf 3) een veralgemenisering te kunnen geven van een formule van Carnot [1], behandel ik hier kort een bijzonder geval van de stelling van Reim [2].
De stelling van Reim – en ook dat bijzondere geval – is gebaseerd op twee elkaar snijdende cirkels en op het 'gebruik' van zogeheten dubbelkoorden.

Definitie. Een lijnstuk XX' is een d u b b e l k o o r d e van twee elkaar in A en B snijdende cirkels Γ en Γ' indien X op Γ ligt, X' op Γ' én A (of B) *op* het lijnstuk XX' ligt of *op een verlengde* van dat lijnstuk. ◊

figuur 1a

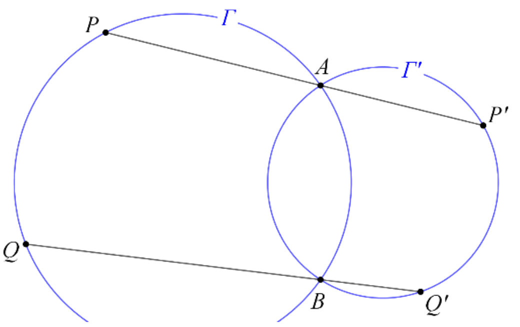

dubbelkoorden *PAP′* en *QBQ′*

figuur 1b

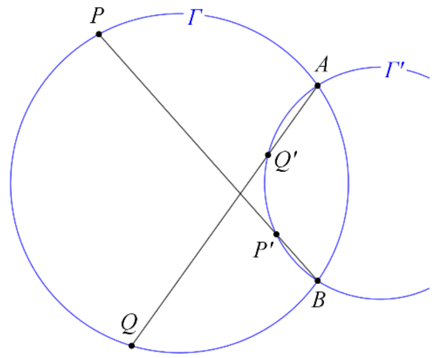

dubbelkoorden *PBP′* en *QAQ′*

Notatie. Een dubbelkoorde wordt aangegeven met drie letters: XAX' (of XBX'), waarbij de naam van het cirkelsnijpunt (hier A of B) staat tussen de namen X en X' van de eindpunten van het lijnstuk; zie de figuren 1a en 1b. ◊

Het bijzondere geval van de stelling van Reim is geïllustreerd in figuur 3 en kan als volgt geformuleerd worden [3]:

Stelling 1. Als PAP' en PBQ' dubbelkoorden zijn van de cirkels Γ en Γ', met P op Γ, dan is de raaklijn t in P aan Γ evenwijdig met $P'Q'$ (en omgekeerd). ◊

figuur 3

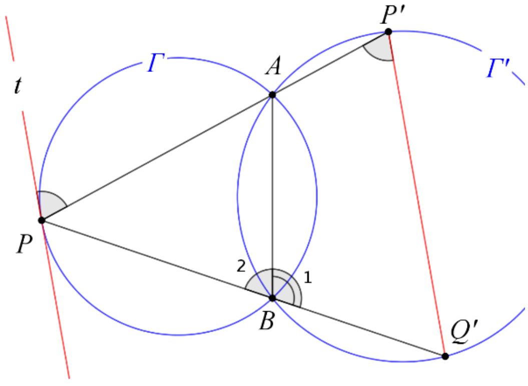

Bewijs. Voor de raaklijn t in P aan Γ geldt:

- $\angle(t, PA) = \frac{1}{2}\text{bg}(PA) = \angle B_2$

En bij de koordenvierhoek $P'ABQ'$ is:

- $\angle B_2 = \angle P'$ (*buitenhoek, overstaande binnenhoek*)

Dus:
de lijn t is evenwijdig met $P'Q'$ (*Z-hoeken*).

Omgekeerd. Als PAP' een dubbelkoorde is en de raaklijn t in P aan Γ evenwijdig is met $P'Q'$, dan is PBQ' eveneens een dubbelkoorde.
Bewijs. Uit de evenwijdigheid volgt: $\angle P' = \angle P$. Omdat t raaklijn is, is $\angle P = \frac{1}{2}\text{bg}(PA) = \angle B_2$.
Uit $\angle P' + \angle B_1 = 180^\circ$ (in koordenvierhoek $P'Q'BA$) volgt dan, met $\angle P' = \angle P = \angle B_2$, dat:

- $\angle B_2 + \angle B_1 = 180^\circ$

En dan is PBQ' een dubbelkoorde van Γ en Γ'. ◊

De 'eigenlijke' stelling van Reim staat in stelling 2.

Stelling 2. Als PAP' en QBQ' dubbelkoorden zijn van de cirkels Γ en Γ' (snijpunten A, B) dan is PQ evenwijdig met $P'Q'$. ◊

Opmerking. In stelling 1 vallen de hier genoemde punten P en Q dus samen. ◊

figuur 3

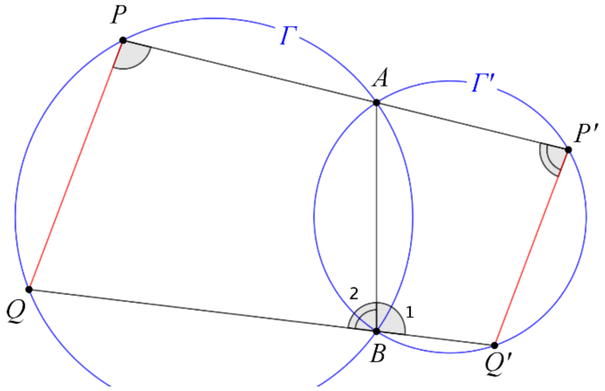

Bewijs. Zie figuur 3. In de koordenvierhoek $PQBA$ is: $\angle P = \angle B_1$ (*binnenhoek*, *overstaande buitenhoek*).
In koordenvierhoek $P'Q'BA$ is $\angle P' = \angle B_2$ (*binnenhoek*, *overstaande buitenhoek*).
Omdat $\angle B_{12} = 180^\circ$ is, is $\angle P + \angle P' = 180^\circ$.
Dus is: PQ evenwijdig met $P'Q'$ (*U-hoeken* [4]).

Zie de referentie (») bij [2] voor een meer uitgebreide behandeling van de stelling van Reim.

2. Carnot's formule

Ik leid nu de in paragraaf 1 aangekondigde formule van Carnot af. Een verwoording van die formule staat in stelling 3.

figuur 4

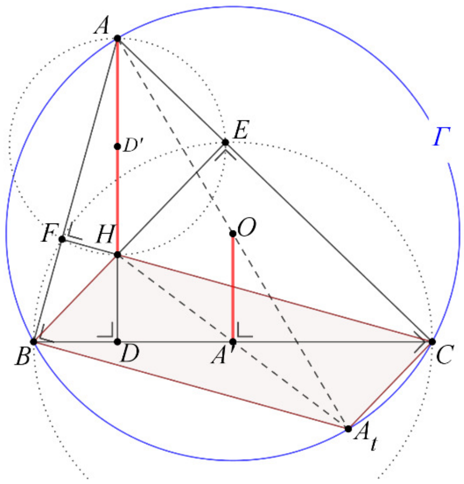

Gegeven (in figuur 4):
- driehoek ABC;
- Γ is de omcirkel van driehoek ABC;
- O is het middelpunt van Γ;
- A' is het midden van BC;
- H is het hoogtepunt van de driehoek;
- BE, CF, AD zijn hoogtelijnen.

Stelling 3. De afstand van een hoekpunt van een driehoek tot het hoogtepunt is het dubbele van de afstand van het omcentrum tot de overstaande zijde van dat hoekpunt. Of ook:
De lengte van een 'bovenste hoogtelijnstuk' in een driehoek is gelijk aan het dubbele van de afstand van het omcentrum tot de zijde waarop die hoogtelijn staat. ◊

In formule (als in figuur 4):
- $\boldsymbol{AH = 2 \cdot OA'}$

Dit is, in dit verband dus, de bedoelde formule van Carnot.

Bewijs. Het tegenpunt van het punt A op Γ is A_t. Nu is:
- $\angle A_tCA = 90^\circ$ en $\angle A_tBA = 90^\circ$ (*cirkelstelling van Thales*)

Omdat $A_tC \perp AC$ en $BE \perp AC$ is, is $A_tC \parallel BH$. Omdat $A_tB \perp AB$ en $CF \perp AB$ is, is $A_tB \parallel CH$.
Vierhoek BA_tCH is dan een parallellogram, met diagonalen A_tH en BC. Omdat A' het midden is van BC, gaat A_tH door A', zodat $A_tA' = A'H$.
Omdat O het midden is van AA_t is OA' een middenparallel in driehoek A_tAH, zodat inderdaad:
- $AH = 2 \cdot OA'$

En daarmee is stelling 3 bewezen. ◊

Opmerkingen. **1.** In figuur 4 is vierhoek $BCEF$ een koordenvierhoek op basis van de *cirkelstelling van Thales*. Het middelpunt van de omcirkel van $BCEF$ is het punt A'.
2. Het middelpunt van de omcirkel van driehoek AFE valt samen met het midden D' van AH, omdat ook $AFHE$ een koordenvierhoek is. Met andere woorden: $AD' = OA'$. ◊

3. Veralgemenisering

Ik bekijk in figuur 5 bij een in ligging en grootte gegeven driehoek ABC nu een *willekeurige* cirkel Γ' door de punten B en C. Het middelpunt O' ($\neq A'$) van die cirkel ligt dan uiteraard op de middelloodlijn van BC.
Verder snijdt Γ' de zijden AB, AC (of eventueel de verlengden ervan) in de punten F, E.
De omcirkel van driehoek AEF is Γ''. Het middelpunt van die cirkel is hier O''.
De cirkel Γ met middelpunt O is weer de omcirkel van driehoek ABC.

figuur 5

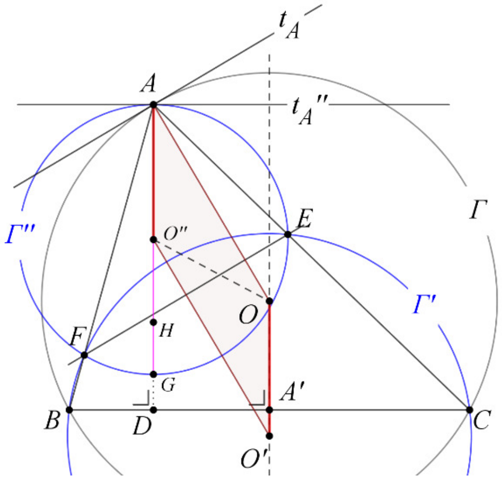

Nu zijn AFB en AEC dubbelkoorden van Γ' en Γ'' (snijpunten F, E).
De raaklijn t_A'' in A aan Γ'' is dus evenwijdig met BC (volgens stelling 1).
Dus O'' ligt op de loodlijn in A op t_A''. Of ook:
O'' ligt op de A-hoogtelijn van driehoek ABC.

Bij Γ en Γ' (snijpunten B, C) zijn ABF en ACE dubbelkoorden.
De raaklijn t_A in A aan Γ is dus evenwijdig met FE (conform stelling 1).
Omdat de lijn OA loodrecht op t_A staat, staat OA ook loodrecht op EF.

De cirkels Γ'' en Γ' hebben de koorde EF gemeenschappelijk, zodat $O'O''$ (de centraal van die cirkels) loodrecht staat op EF.
Uit een en ander blijkt nu dat $O'O$ // $O''A$ en $O'O''$ // OA is, zodat vierhoek $AO''O'O$ een parallellogram is.
Dan is dus: $OO' = AO''$.
En, als G het tegenpunt is van A op de cirkel Γ'', dan is: $\boldsymbol{AG = 2 \cdot OO'}$.

En hiermee is de formule van een veralgemenisering van de formule van Carnot een feit.
Immers, als O' samenvalt met A', valt G met H samen en is $AH = 2 \cdot OA'$.

Noten

[1] De 'formule van Carnot' is genoemd naar Lazare Carnot (1753-1823, Frankrijk). Overigens is dat ook het geval met enkele *goniometrische* formules. Zie voor dit laatste WikipediA NL (punt 8 op de betreffende pagina):
https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_goniometrische_gelijkheden

[2] Naar Anton Reim (1832-1922, Duits Bohemen/Sudetië). Zie ook:
» Dick Klingens (2017): *Cirkels van Reim*. Ongepubliceerd artikel; elektronisch beschikbaar via:
http://home.hccnet.nl/d.klingens/downloads/CirkelsVanReim_vs2.pdf

[3] Zie eventueel ook:
» F. G.-M. (1920): *Exercices de Géométrie*. Paris: Rééditions Jacques Gabay (1991); pag. 283, théorème 124.

[4] Overeenkomstig het gebruik van de termen *F-hoeken* en *Z-hoeken* noem ik (gelijke) 'binnenhoeken die aan dezelfde kant van de snijlijn van twee lijnen liggen', *U-hoeken*.